

Vilniaus žydų periodiniai leidiniai XIX a.: leidėjai, autoriai ir įsivaizduojami skaitytojai

Lara Lempertienė

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka

Martynas Mažvydas National Library of Lithuania

larisa.lempertiene@lnb.lt

Santrauka. Žydų švietėjų – maskilų – periodinė spauda atsirado sykiu su paties Haskalos (žydų Apšvietos) sąjūdžio pradžia XVIII a. antrojoje pusėje Vokietijoje. Jos raida tęsėsi Austrijos-Vengrijos, o vėliau ir Rusijos imperijoje. Vilniuje buvo įsteigti pirmieji Rusijos imperijos žydų periodiniai leidiniai: hebrajiški žurnalai *Pirche Tsafon* („Šiaurės gėlės“) ir *Ha-karmel* („Karmelio kalnas“). Tiek Vakarų, tiek Rytų Haskalos periodikos svarbi funkcija buvo vykdyti sąjūdžio edukacinę bei ideologinę programą žydų tapatybei naujai konstruoti, užgožiant kai kurias jos tradicines religines sudedamąsias dalis, kartu diegiant naujus elementus, skirtą žydams suartinti su juos supančių tautų ir apskritai pasaulio kultūra. Pristatoma Vilniaus žydų švietėjų periodinė spauda Haskalos idėjų kontekste. Nagrinėjamas vilnietišų maskiliškų leidinių turinys, leidėjų ir autorių strategijos, iškeliamos prielaidos, į kokį skaitytoją šie leidiniai kreipėsi ir kokį siekė suformuoti, kiek sėkmingi buvo šie bandymai.

Reikšminiai žodžiai: Haskala, maskilai, žydų periodiniai leidiniai, hebrajų kalba, jidiš kalba, *Pirche tsafon*, *Ha-karmel*.

Vilna Jewish Periodicals of the 19th Century: Publishers, Authors and Envisioned Readers

Abstract. Periodical press of the Jewish enlighteners, maskilim, was born with the Haskalah movement itself in the second half of the 18th c., in Germany. It evolved further in Austria-Hungary, and later in the Russian empire. The first maskilic periodicals of Russian empire, the Hebrew magazines *Pirche Tsafon* („The Northern Flowers“) and *Ha-karmel* („The Mount of Carmel“), were published in Vilna. An important goal of the Haskalah movements, in the Western as well as the Eastern Europe, was the realization of a broad educational and ideological program aimed at the constructing of a new Jewish identity that will dull some of its traditional elements while enriching it by new ones, those that would bring the Jews closer to the culture of their immediate surroundings and the world culture in general. The paper discusses the content of the Vilna maskilic periodicals, the strategies of the editors and authors, the projected audience and attempts of forming it, and tries to ascertain the success of this enterprise.

Keywords: *Haskalah*, maskilim, Jewish periodical press, Hebrew language, Yiddish language, *Pirche tsafon*, *Ha-karmel*.

Received: 26/01/2025. **Accepted:** 28/02/2025.

Copyright © 2025 Lara Lempertienė. Published by the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania. This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence \(CC BY 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Įvadas

Žydų švietėjų – maskilų – periodinė spauda atsirado su pačios Haskalos (žydų Apšvietos) sąjūdžio pradžia XVIII a. antroje pusėje Vokietijoje. Jos raida tęsėsi Austrijos-Vengrijos, o vėliau ir Rusijos imperijoje. Šį procesą galime sugretinti su Europos žydų inteligentijos formavimosi istorija. Paralelė neat-sitiktinė: maskilų periodika padėjo susikurti naujam visuomeninės sąmonės klotui, susijusiam su švieti-mo ir modernizacijos vertybėmis.

Kadangi Haskala tapo kertiniu, ilgalaikės pasekmės turėjusiu žydų kultūros istorijos įvykiu bei vienu reikšmingiausių žydų kultūrinės tapatybės pakeitimų veiksnių, ji paliko masyvų pėdsaką istoriografijoje, plėtojamoje iki šių dienų¹. Maskilų periodika kaip svarbus šio sąjūdžio raiškos fenomenas taip pat sulau-kė tyrėjų dėmesio², nors pagrindiniai darbai buvo skirti Vakarų ir Vidurio Europos leidinių analizei. Šio straipsnio objektas – vilniečių maskilų periodiniai leidiniai, jo tikslas – taikant analitinį bei aprašomąjį metodus nustatyti jų įtaką formuojant Vilniaus ir Lietuvos žydų bendruomenės kultūrinę tapatybę bei išnagrinėti leidėjų strategijos padarinius bei sėkmės mastą.

Žydų švietėjiškos periodinės spaudos ištakos

Maskilų periodikoje prabilo naujosios ideologijos veikėjų grupės, besiformavusios pirma Vokietijoje, vėliau Austrijos-Vengrijos bei Rusijos imperijose. Tokia viešosios raiškos forma šioms grupėms buvo nepa-prastai svarbi turint omenyje, jog iki pat XIX a. antrosios pusės maskilų grupuotės buvo izoliuotos tiek nuo ortodoksiškai nusiteikusių ir modernybei priešiškų žydų masių, tiek nuo valstybių, kuriose jos veikė, visuo-menės. Maskiliškos periodikos užduotis buvo paversti paskirus Haskalos idealams prijauciančius ar bent jais besidominčius skaitytojus motyvuota skaitytojų auditorija, kuriai šie žurnalai taip pat tapo forumu. Dar viena svarbi tiek Vakarų, tiek Rytų Haskalos periodikos funkcija buvo vykdyti edukacinę bei ideologinę programą, skirtą žydų tapatybei naujai konstruoti, apribojant kai kurias jos tradicines sudedamąsias dalis (pavyzdžiui, Talmudo studijų vaidmens dominavimą žydų švietime)³, o kartu diegiant naujus elementus, skirtus žydams suartinti su juos supančių tautų kultūra: šių tautų kalbomis, literatūra, humanitariniais ir tiksliaisiais mokslais. Maskilų propaguotame išsilavinusio žydo vaizdinyje taipgi pabrėžtas domėjimasis to-kiais tautinio paveldo aspektais kaip žydų istorija, filosofija, hebrajų lingvistika, t. y. dalykais, kurie nedėstyti pagal tradicinę švietimo sistemą ir kurių išmanymas iki tol buvo tik pavienių asmenų savišvietos rezultatas⁴.

Tarp pirmųjų Vakarų Europos maskilų leidinių reikėtų paminėti žurnalus *Ha-measef* („Rinktinė“) bei *Bikurei Ha-itim* („Pirmas laikmečio derlius“). Jie buvo leidžiami hebrajų kalba su jidiš kalbos intarpais.

Hebrajų kalbos vaidmuo Haskalos kultūrinėje ir ideologinėje programoje buvo itin svarbus. Jidiš kal-bančios tradicinės bendruomenės santykiai su hebrajų kalba mezgėsi per religinio švietimo sistemą – nuo

¹ Tarp svarbiausių darbų, nagrinėjusių Haskalą žydų identiteto transformavimo perspektyvoje, minėtini šie: Katz, J. *Tradition and Crisis: Jewish Society at the End of the Middle Ages*, 2nd ed. [ypač skyrius „The Haskala's Vision of the Future“, 226–237]. New York: New York University Press, 1993; Meyer, M. *The Origins of the Modern Jew. Jewish Identity and European Culture in Germany, 1749–1824*. Detroit: Wayne State University Press, 1979; Pelli, M. *The Age of Haskalah*. Leiden: Brill, 1979; Feiner, Sh. *Haskalah and History. The Emergence of a Modern Jewish Historical Consciousness*. Oxford-Portland: Littman Library of Jewish Civilization, 2002; *New Perspectives on the Haskalah* / ed. by Sh. Feiner, D. Sorkin. Oxford: Littman Library of Jewish Civilization, 2004.

² Žr., pvz.: Pelli, M. *Michtev ha-itim: itonut ha-haskala mi-1820 le-1845*. Jerusalem: Magnes Press, 2013; Zinberg, I. *A History of Jewish Literature*, Vol. VIII: The Berlin Haskalah. New York: Ktav, 1976, p. 93–118; Vol. X: The Science of Judaism and Galician Haskalah. New York: Ktav, 1977, p. 27–43.

³ Tačiau nekontekstiškai būtų manyti, kad Haskalos adeptai skatino nusigręžti nuo religijos. Tiesa, Vakarų maskilai, neatsižadėję juda-izmo, vis dėlto smarkiai adaptavosi prie vakarietiškos išvaizdos, aprangos ir gyvenimo būdo, bet Rytų Europos, taip pat Lietuvos, švietėjai išlaikė ir visus išorinius žydų religingumo požymius. Žr. Zalkin, M. Be-alot ha-shahar. In: *Ha-haskala ha-yehudit be-im-periya ha-rusit be-mea ha-tsha esre / A New Dawn. The Jewish enlightenment in the Russian Empire – social aspects*. Jerusalem: The Hebrew University Magnes Press, 2000, p. 262–267.

⁴ Žr., pvz., litvako autodidakto Saliomono Maimono atvejį: Maimon, S. *Geschichte des eigenen Lebens*. Berlin: Schoken, 1935. Lietu-viška versija: Maimonas, S. *Gyvenimo istorija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004 (ten pat žr. įvadinį L. Lem-pertienės straipsnį „Intelektualo autoportretas epochos fone“).

pradinės mokyklos iki Talmudo (parašyto hebrajų ir aramėjų kalbomis) bei žydų religinės teisės tekstų studijų, taip pat nuolat dalyvaujant sinagogos pamaldose, susidedančiose iš viešojo Toros skaitymo bei liturginių tekstų rečitavimo. Maskilų požiūriu tokia hebrajų kalbos vartoseną buvo ribota, pati šioms funkcijoms vykdyti skirta kalba – sustabarėjusi, netaikyta naujų idėjų raiškai ir neišnaudojanti lingvistinio ir literatūrinio potencialo. Kita vertus, būtent hebrajų kalba siejama su žydų tautos senove ir praeities valstybingumu, o ne jidiš – žydų diasporos kasdienė kalba imponavo maskilams ir atitiko jų naujos žydų kultūrinės tapatybės kūrimo viziją. Tad periodinių leidinių kalba natūraliai pasirinkta hebrajų kaip, viena vertus, švietėjiškų idėjų sklaidos priemonė, kita vertus, kaip pačios kalbos vystymosi programa⁵.

Ha-measef buvo mėnesinis žurnalas, įkurtas 1783 m. Vokietijos filosofo, Haskalos įkūrėjo Mozės Mendelsono (1729–1786) mokinių: Izaoko Eichelio, Mendelio Breslau ir Simono Fridlenderio, nuo 1808 m. jo redaktoriumi buvo Šalomas Hakohenas. Iš viso išleisti septyni metiniai tomai, sudaryti iš ketvirtinių sąsiuviniių. Dalis tekstų publikuota vokiškai, siekiant, viena vertus, lavinti dominuojančios šalies kultūros kalbos įgūdžius ir padėti lengviau joje orientotis, o kita vertus – imponuoti šioje kalboje ir kultūroje jau pažengusiems skaitytojams.

Galiausiai, kad ir kaip būtų paradoksalu, *Ha-measef* 1811 m. uždarytas dėl tos pačios priežasties, dėl kurios buvo įkurtas: Vokietijos žydų skaitytojai taip gerai integravosi į vokiečių visuomenės kultūrą, kad jiems nebereikėjo žurnalo, adaptuojančio šią kultūrą hebrajiškai, – jie užmezgė tiesioginį kontaktą su ja per pačios kalbą, t. y. pradėjo skaityti žydų vokiečių ar vien vokiečių leidinius. Tačiau kol žurnalas buvo leidžiamas, jo vaidmuo buvo svarbus, ypač tiesioginiams vokiečių Haskalos „įpėdiniams“ – Austrijos-Vengrijos maskilams, kurie nuo 1820 m. leido atskirą žurnalą *Bikure Ha-itim*⁶. Jį įsteigė jau minėtas Šalomas Hakohenas, vėliau redagavo Judas Leibas Jeitelis⁷. Žurnalas gyvavo iki 1832 m., o nuo 1825-ųjų buvo vienintelis reguliarus žydų periodinis leidinys pasaulyje⁸.

Abu šie žurnalai, taip pat ir kiti vėliau išleisti Europos maskilų periodiniai leidiniai⁹ buvo prenumeruojami Lietuvos žydų mokslininkų ir inteligentų, tai byloja savininkų spaudai ant Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos saugomų egzempliorių, o jų, beje, nemažai¹⁰. Tai neabejotinai darė ne tik idėjinę įtaką, bet ir skatino praktinius svarstymus apie panašaus pobūdžio leidinių įsteigimą.

Pirmieji Vilniaus žydų periodiniai leidiniai ir jų leidėjai

Iš tiesų kitas maskilų periodikos ir žurnalistikos istorijos Rusijos imperijoje etapas sietinas būtent su Vilniumi, nors žydų švietėjų būreliai veikė ir Naujojoje Žagarėje, Kalvarijoje, Raseiniuose, Linkuovoje. Tačiau Vilniuje buvo leidžiami pirmieji Rusijos imperijoje žydų periodiniai leidiniai: žurnalai hebrajų kalba *Pirche Tsafon* („Šiaurės gėlės“) ir *Ha-karmel* („Karmelio kalnas“)¹¹.

⁵ Leidėjai suprato, jog tokie žurnaluose publikuojami žydų auditorijai neįprasti žanrai kaip publicistika, traktatai ir esė hebrajų kalba bus jai lengvai prieinami, todėl hebrajiškus tekstus neretai lydėjo išnašos su sąvokų vertimais į jidiš ir platesniais komentarais jidiš kalba.

⁶ Kiekvieno žurnalo numerio priedą sudarė tam tikra *Ha-measef* tekstų rinktinė pavadinimu *Oiztsyge der shensten oygzetse oyz dem measef* („Rinktiniai gražiausi *Ha-measef* fragmentai“), taip pabrėžiant besiformuojančios naujos periodikos tęstinumą.

⁷ *Bikure Ha-itim* buvo skelbiama gerokai daugiau jidiš tekstų nei *Ha-measef*, jis faktiškai buvo dvikalbis. Šiuo atžvilgiu leidinys realistiškiau įsivaizdavo savo skaitytojus.

⁸ Nors abu žurnalai baigti leisti, jų įtaka lėmė, kad ištisi tomai arba publikuotų medžiagų antologijos buvo perleidžiamos vėliau: 1862 ir 1865 m. Vienoje Meiras Halevi Leteris perleido visą 1784 m., o Izaokas Samuelis Redžio 1845 m. pabandė leisti *Bikure Ha-itim Ha-chadasim* („Naujas „Laikmečio derlius“).

⁹ *Kochve Yitschak* (1845–1872, red. Mendelis Šternas); *Otsar Nechmad* (1857–1863, red. Izaokas Blumenfeldas); *Kerem Chemed* (1833–1857, red. Samuelis Leibas Goldbergas) ir kt.

¹⁰ Išsamiai apie šiuos leidinius žr.: Pelli, M. *Shaar ha-haskala: maftach muar le-ha-measef, ktav ha-et ha-ivri ha-rishon* (5544–5571). Jerusalem: Magnes Press, 2000; *ibidem*, *Bikure ha-itim – bikure ha-haskala*. Jerusalem: Magnes Press, 2005.

¹¹ Daugiau apie Vilniaus maskilų grupę ir jų kultūrinę veiklą: Kloyzner, I. *Vilna, yerushalayim de-lita, I. Dorot rishonim 1495–1881*. Kibbutz Lohamey Hagetaot: Ghetto Fighters House, 1988; Zinberg, I. *A History of Jewish Literature*, Vol. XI: The Haskalah Movement in Russia. New York: Ktav Publishing, 1978; Zalkin, M. Be-alot ha-shahar. In: *Ha-haskala ha-yehudit be-imperiya ha-rusit be-mea ha-tsha esre / A New Dawn, The Jewish enlightenment in the Russian Empire – social aspects*. Jerusalem: The Hebrew University Magnus Press, 2000, p. 262–267.

Pirche Tsafon buvo bandymas sukurti maskiliškąjį leidinį, prilygstantį Vokietijos ir Austrijos-Vengrijos leidiniams. Bandymu jį galima pavadinti dėl to, kad išėjo tik du žurnalo sąsiuviniai su didele pertrauka: pirmas – 1841-aisiais, antras – 1844-aisiais. Žurnalą leido istorikas, leksikografas, literatūrologas, ilgametis Vilniaus rabinų seminarijos hebrajų kalbos ir Biblijos dėstytojas, apygardos inspektorius ir Vilniaus švietimo apygardos globėjo „mokyтasis žydas“¹² (patarėjas žydų švietimo reikalams), vienos stambųjų Vilniaus žydų leidyklų bendrasavininkis Samuelis Juozapas Finas (1818–1890)¹³, taip pat Eliezeris Lipmanas Hurvičius (1815–1852), keletą metų vadovavęs Vilniaus rabinų seminarijai, o leidžiant antrą sąsiuvinį dėstęs valdiškoje žydų mokykloje Rygoje. Žurnalo pavadinimas metaforiškai atspindi Haskalos judėjimą iš Vakarų į Šiaurę (nors iš esmės – į Rytus).

Žurnalo paantraštė – „Toros bei išminties žodžių, prozos bei poezijos rinkinys“ – primena paties Fino tekstuose dažną nuostatą „Tora, išmintis, moralė“, atspindinčią programą, kurią jis nuosekliai įgyvendino kaip literatas ir leidėjas, taip pat atrinkdamas tekstus *Pirche Tsafon*. Kita nuostata – eilutės iš Aarono Koifmano apybraižos „Laiškas apie auklėjimą“ (antras „Gėlių“ sąsiuvinis): „moralės žodžiai [...] ir dievobaimingumo pagrindai, meilė Torai ir išminčiai, meilė žmogui ir taikos tarp žmonių siekis, visa tai išreiškta tyra ir aiškia kalba [t. y. hebrajų]“. Tai skamba kaip maskilų kredo, ir iš tiesų tarp Rusijos žydų švietėjų šios vertybės buvo aktualios ir gyvybingos. Išsamiausiai žurnale pristatyti „Toros žodžiai“: abu sąsiuviniai daugiausia skirti Biblijos komentarams ir Talmudo išminčių tekstams aiškinti pagal „mokslišką“ Vakarų Europos stilių su daugybe graikiškos bei lotyniškos terminijos intarpų. O „išmintį“ pristato keli stambūs, tačiau gana naivūs gamtamoksliniai ir protoistoriografiniai straipsniai.

Kalbėdamas apie „Šiaurės gėlių“ vaidmenį savo hebrajų literatūros istorijos apžvalgoje *Safa le-neemanim* („Kalba ištikimiesiems“), Finas teigia, jog žurnalas „paveikė išmaningąją tautos dalį bei apšvietė tuos, kurie sąžiningai bandė suvokti, ko iš jų reikalauja žydų tautos Apšvieta“¹⁴. Kartu šie žodžiai rodo suvokimą, kad žurnalo įkūrėjų suformuota skaitytojų auditorija buvo, kaip ir jie patys, ne dauguma, o tik „išmaningoji“ tautos dalis. Tačiau dėl to nenuogaustaujama, frazė skamba optimistiškai, ir tai nestebina: tekstas, kuriame ji parašyta, pirmą kartą išspausdintas 1864 m. *Ha-karmel* žurnale, kurio leidimas savaime liudijo tebesitęsiant „apšviestųjų“ būrio plėtros veiklą.

Būdamas valstybės pareigūnas, Finas visuomet buvo lojalus valdžios politikai: pakanka perskaityti antrame „Šiaurės gėlių“ sąsiuvinyje jo *Kol berakha ve-tehila* („Palaiminimo ir šlovinimo balsas“) su panegirikomis tuometinei valdžiai. Atrodo paradoksalu, kad „Gėlės“ buvo uždarytos, bent paties Fino teigimu, dėl cenzūros reikalavimų. Tačiau kai kurių tyrėjų nuomone, uždarymo priežastys grynai finansinės. Galima taip pat daryti prielaidą, kad šio leidinio iniciatyva atsirado leidėjams dar neįgijus patirties ir neturint aiškos žurnalo vizijos: *Pirche Tsafon* neturėjo jokios dinamikos ir iš esmės neatiťiko periodinio leidinio apibrėžties, net ne dėl periodiškumo nebuvimo¹⁵, o dėl medžiagos rinkimo ir organizavimo ypatybių, iš dalies pasireiškusių Fino leidiniuose ir vėliau. Pakanka paminėti, kad pirmo sąsiuvinio pirmas straipsnis – Mordechajo Aarono Ginzburgo studija „Žydų karalystė Afrikoje“ – parodė, kad naujojo žurnalo leidėjai ir autoriai visiškai nesuinteresuoti pristatyti šiuolaikinį gyvenimą ir jo aktualijas. (Beje, tai buvo Ginzburgo studijos pirma dalis; antra paskelbta, kaip ir žadėta, antrame sąsiuvinyje – „tik“ po trejų metų).

¹² Rus. «ученый еврей».

¹³ Apie jį žr.: Magid, D. Viner maskilim mit 60–65 yor tsurik. *Fun noyent eyver*, 1938, nr. IV, p. 281–294; *Me-haskala lohemet le-haskala mishmeret. Mivhar kitvey rashi fin / R. S. Y. Fin – From the Militant Haskalah to the Moderate* / ed. Sh. Feiner. Jerusalem: The Dinur Center, 1993; Philipson, J. ...Who Gave of His Wisdom to Flesh and Blood. Samuel Joseph Finn and the Utility of Secular Learning. In: *Central and East European Jews at the Crossroads of Tradition and Modernity* / eds. J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, L. Lempertienė. Vilnius: The Centre for Studies of Culture and History of East European Jews, 2006.

¹⁴ Cituojama pagal: Fin, Sh. Y. *Safa la-neemanim*. Vilnius: Yehuda Leyb Mats, 1881, p. 169.

¹⁵ Pats Finas ne kartą pabrėžė neketinąs šio žurnalo leisti reguliariai, nes tai priklausė nuo rėmėjų bei cenzūros pritarimo.

Žurnalo *Ha-karmel* raida ir jo visuomeninė įtaka

Vis dėlto „Šiaurės gėlės“ yra svarbus kultūros reiškinyss kaip pirmasis Rusijoje žydų švietėjų žurnalas, o jį uždarius Finas neatsisakė minties vėl kurti tokį žurnalą ateityje. Juo tapo *Ha-karmel* (1860–1880), pirmasis savaitraštis hebrajų kalba carinėje Rusijoje (nuo 1871 m. tapęs mėnraščiu). Nuo 1879 m. Finas jį leido kartu su Chaimu Leibu Markonu (1848–1909), kuris pirma buvo redaktoriaus pavaduotojas ir laišų skyrelio vedėjas, o vėliau faktiškai prisiėmė redaktoriaus pareigas.

Žurnalo išleidimą skelbusioje brošiūroje *Rosh Ha-karmel* („Karmelio kalno viršūnė“) 1860 m. kovo 1 d. Finas pranešė, jog žurnale „bus plačiai atspindėta visa, kas geriausia ir naudingiausia mūsų broliams, visa tai, kas liečia jų politinius, religinius bei intelektualius interesus [...], jis taps patikimu informacijos ir švietimo šaltiniu“. Brošiūroje pateikta leidinio programa, kurią sudarė penkios dalys: „Aukščiausiosios vyriausybės veiksmai; Bibliją ir išmintis; Grožinė literatūra ir mokslai; Visokeriopos žinios; Naujienos, aktualios žinios bei įvairenybės.“ (Panaši programa rusų kalba buvo pridėta prie Fino dar 1856 m. pateikto prašymo leisti spausdinti žurnalą ir buvo patvirtinta jam ši leidimą 1860 m. suteikiant¹⁶.)

Pirmą žurnalo numerį atvėrė nuolatinio Fino bendražygio, vieno žymiausių Vilniaus hebrajų poetų, Abraomo-Dovo-Bero Lebensono (1789 (1794?)–1878) sukurtas poetinis įvadas *Hadar Ha-karmel* („Karmelio kalno grožis“). Jo forma – kreipimas į hebrajų kalbą džiaugiantis jos būsimu triumfu atsiradus *Ha-karmel*. Hebrajų kalbą vadindamas *safa yafa bat ha-shamayim* („dailioji dangiška kalba“) ir *sefat el rishon* („pirmojo Dievo kalba“), Lebensonas suponuoja, kad šis žurnalas, kaip ir „Gėlės“, skirtas išsilavinusiam žydų skaitytojui, mokančiam ir aukštinančiam hebrajų kalbą bei pritariančiam jos vartojimui pasaulietinėje literatūroje ir spaudoje. Šį išpuodį sutvirtina literatūrinis-publicistinis skyrelis *Ha-sharon* („Saronio slėnis“) kiekvieno savaitraščio antroje dalyje. Jame skelbti egzegetiniai tyrimai, lingvistinės pastabos apie biblinę hebrajų kalbą, poezija ir straipsniai etikos klausimais – tekstai, kuriems suvokti reikėjo rafinuotai mokėti kalbą. Iš tiesų, *Ha-karmel* paskelbė ne vieną pamatinį hebrajų literatūros tekstą: pavyzdžiui, žymiausias šio laikotarpio hebrajų poetas Judas Leibas Gordonas (1830–1892) būtent šiame žurnale publikavo savo programines eiles, tokias kaip „Kelkis, mano tauta“ (1866), ir liko nuolatinis žurnalo autorius net persikėlęs į Sankt Peterburgą.

Nors šis žurnalas buvo leidžiamas nepalyginti reguliariau už „Šiaurės gėles“, gyvavo gerokai ilgiau, ir jame buvo įsteigtas naujienų skyrelis, tai ir vėl nebuvo operatyviai reaguojantis į įvykius leidinys, tenkinantis skaitytojų poreikį sužinoti aktualias naujienas, ypač kai 1871 m. iš savaitraščio virto mėnraščiu. Dėl to buvo ne sykį kritikuotas amžininkų, taip pat ir vėliau leistų kitų žydų periodinių leidinių. Tačiau kritikuojamieji dalykai buvo sąmoninga politika leidėjų, vengusių populizmo ir perdėto aktualumo, renkantis spausdinti teorinius ir literatūrinius tekstus, kurių vertė nemažėjo laikui bėgant. Jie nesidrovėjo pripažinti besiorientuojantys į „intelektualią“ bei „solidžią“, į radikalumą nelinkusią auditoriją. Nuoseklumą šiuos principus įgyvendinant rodo ir 1879 m., norint pritraukti naujų skaitytojų, skelbta „trumpa leidinio programa“, kurią sudaro 8 punktai. Tarp jų nėra nei naujienų, nei jokios kitos pasaulio (taip pat ir žydų diasporos) įvykių apžvalgos. Aktualiausi iš siūlomos medžiagos – „Naujų knygų apžvalga“ (tiesa, toks skyrelis buvo dar „Šiaurės gėlėse“) bei „Pranešimai apie teorinius ir eksperimentinius Rusijos mokslininkų pasiekimus“. Tai reiškia, jog per 19 gyvavimo metų žurnalas liko ištikimas pamatinėms nuostatoms. Jei turėdami tai galvoje vėl prisiminsime „Šiaurės gėles“, galime drąsiau teigti, jog šio žurnalo trūkumai buvo ne atsitiktiniai, o kilo iš tam tikros gana anksti išplėtos Samuelio Juozapo Fino leidėjiškos politikos, kurią jis nuosekliai vykdė 40 metų.

Štai vienas tos politikos pavyzdžių. 1860–1869 m. buvo leidžiamas savaitinis priedas prie *Ha-karmel* rusų kalba. Didelę jo dalį užėmė vyriausybiniai dokumentai (pirmiausia – susiję su „žydų klausimu“), taip pat pranešimai apie sėkmingus krikščionių ir žydų kontaktus (žydams paaukojus bažnyčiai, didikams aplankius sinagogą, žydų poetams sukūrus eiles aukščiausių valdžios atstovų vizitų proga ir pan.). Kitą nuolatinių tekstų grupę sudarė atsiliepimai apie žydų emancipacijos visame pasaulyje pažangą bei

¹⁶ Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 378 BS, ap. 1856, b. 343.

apie naujus maskilų projektus (dažniausiai – apie naujų pasaulietinių žydų mokymo įstaigų įkūrimą). Sistemingai publikuoti šviečiamieji straipsniai iš žydų istorijos bei tradicijos. Šie dažnai buvo apologetinio pobūdžio, skirti įteigti rusakalbiam skaitytojui – akultūruotam žydui arba krikščioniui – nuomonę apie etišką judaizmo pobūdį ir jo idėjų gelmę. Būta ir santūrios polemikos su antižydiškais pasisakymais spaudoje ir visuomenės gyvenime. Bet *Ha-karmel* ir jo priedas, kaip kitados ir *Pirche Tsafon*, neabejotinai buvo visiškai lojalūs leidiniai – tai nestebina prisiminus, kad Finas visuomet solidarizavosi su caro valdžios politika, susijusia su žydų švietimo ir gyvenimo būdo reforma. Žymus Rusijos žydų publicistas ir žurnalistas Abraomas Uri Kovneris kritikavo šią, anot jo, perdėm saugią ir periodiniam leidiniui netinkamą poziciją: „*Ha-karmel* nenutiesė naujų kelių, nesiekė išsakyti originalių nuomonių... nepasirinktinai publikavo padriką medžiagą... buvo nukreiptas į praeitį, o pusę jo turinio sudarė Toros aiškinimai... bei Talmudo išminčių nuomonių nagrinėjimai... neturintys jokios aktualios naudos.“¹⁷ Kovneris buvo ne vienintelis žurnalo santūrumo, veikiausiai atstumiančio dalį skaitytojų, kritikas¹⁸. Tačiau sąmoningas žurnalo kreipimasis į išsilavinusį, linkusį į estetizmą žydų buržuazinį mąstymą, sąlygiškas pasyvumas dėl aktualių šiuolaikinių problemų liko nepakitęs per visą jo leidimo laiką¹⁹.

Vienas svarbiausių žurnalo ideologiją transliuojančių kanalų buvo nuolatinė rubrika, tęsianti dar *Ha-measef* žurnalistų sukurtą žymių žydų praeities veikėjų gyvenimų aprašymų žanrą – *Toledot gedolei yisrael* („Iškiliųjų žydų gyvenimo aprašymai“). Jų veikėjams būdavo suteikiami (dažniausiai stiprinant vienus istorinio asmens veiklos aspektus ir užmaskuojant kitus) bruožai tos naujos tapatybės, kurią maskilai siekė sukurti sau ir savo skaitytojui: atvirumas kitų kultūrų poveikiui, užsienio kalbų mokėjimas, domėjimasis filosofija ir gamtos mokslais, meilė hebrajų kalbai ir jos išmanymas. Šių biografijų veikėjai tapo „idealaus žydo“, suvokiamo kaip maskilų programos produktas, prototipais. Taip ši programa pateikiama lyg įsišaknijusi žydų tautos istorijoje, o maskilų konstruojamas idealas atrodo iš prigimties būdingas žydiškumui. Kitaip tariant, tokios biografijos skaitytojas susipažįsta su „Haskalos pirmtako“ figūra²⁰. Žanro tradiciją entuziastingai tęsė *Ha-karmel*, skelbiantis biografijas ne tik savo pagrindiniame korpusė, bet ir priede rusų kalba. Biografijos šiame žurnale primena šio žanro pavyzdžius ankstyvuose maskilų leidiniuose tiek veikėjų pasirinkimu, jų pristatymo būdu ir pabrėžiamais aspektais, tiek ir pačiu publikacijos tikslu, kurį galima suformuluoti kaip maskilų „panteono“ kūrimą.

Pradėjus leisti žurnalą biografijos dažniausiai buvo spausdinamos būtent priede rusų kalba. Tad leidžia suprasti, kad *Ha-karmel* žurnalistai šias publikacijas skyrė jau minėtoms skaitytojų grupėms: pirma, akultūruotiems žydams, antra, krikščionių auditorijai. Didaktinės užduotys buvo skirtingos. Pirmai grupei greičiausiai buvo norima pateikti tokius pavyzdžius iš žydų praeities, su kuriais galėtų ir norėtų tapatintis „išsilavinę, šiuolaikiški“, bet tautinio tapatumo nenorintys prarasti žydai, kurių kultūros kalba jau buvo rusų²¹. O antrai grupei buvo siūloma įvertinti, kokių bendražmogiškai suvokiamos kultūros aukštumų gali pasiekti žydai, ir šitai išvystyti supratingumą ir simpatiją žydų tautai.

¹⁷ Kovner, A. U. *Cheker davar*. Varšuva: E. Baumriter&Co, 1865, p. 52.

¹⁸ Pavyzdžiui: „[Žurnalo] kryptis buvo svyruojanti ir neapibrėžta, tie patys visuomenės raidos klausymai skirtingai pateikiami hebrajiškame ir rusiškame skyriuose: žydiškame – konservatyviau, rusiškame – liberaliau.“ – Гакармель. Еврейская энциклопедия / ред. Л. Каценельсон, Д. Г. Гинзбург, т. VI. С-Петербург: Типография Акц. Общ. Брокгауз-Ефронъ, [1910], кол. 33.

¹⁹ Finas niekada neslėpė šios krypties, juk dar pirmoje žurnalo programoje pristatydamas vyriausybės nutarimų skyrių pateikė paaiškinimą: „Šie nutarimai bus skelbiami rusų kalba su tiksliausiu vertimu į šviesią visuotinę žydų [hebrajų] kalbą arba į šnekamąją, bet apvalytą vokiečių–žydų žargoną [jidiš], bet be jokių leidėjo interpretacijų ir pasvarstymų apie juos“, žr.: *LVIA*, f. 378 BS, ap. 1856, b. 343.

²⁰ Maskiliškosios biografijos žanrą tyrinėjo Moshe Pelli, žr.: Pelli, M. Ha-zhanr shel biografiya be-sifrut ha-haskala. *Bitsaron*, 1991, № 45–48, p. 118–127; *Kinds of Genre in Haskalah Literature: Types and Topics* (hebr. su angl. santrauka). Tel Aviv: Ha-kibuts ha-meuchad, 1999.

²¹ Finas pradėjo pastangas plėtoti tokių žydų inteligentų ratą gerokai prieš atsirandant *Ha-karmel*. 1847 m. jis išleido knygą „Rusų kalbos mokymas“. Pažymėtina, kad ji parašyta ne hebrajų, o jidiš kalba, t. y. adresuota auditorijai, kuriai net ir hebrajų kaip sekuliarios kultūros kalba dar nebuvo prieinama (tiesa, antraštiniai lapai buvo išspausdinti hebrajų ir rusų kalbomis) Žr.: Fin, Sh. Y. *Talmud leshon russiya*. Vilna: Rom, 1847. Įdomu tai, kad hebrajiško ir rusiško knygos pavadinimo paantraštės skiriasi: hebrajų – „Šios kalbos pagrindai per žymius modernius rašytojus“, o rusiškai – „Rusų kalbos gramatikos pradmenys [...] besimokantiems šalies kalbos“.

Pabaigos žodis

Haskalos tyrėjai nevienodai vertina Rusijos, o ypač Vilniaus žydų švietėjų veiklą: neretai ji laikoma kolaboravimu, bendradarbiavimu su valdžia vykdant priverstinės žydų rusifikacijos politiką ir slopinant tradicines religines ir edukacines institucijas. Tačiau periodinių leidinių analizė leidžia manyti, jog maskilai naudojami tam tikru caro valdžios pasitikėjimu, kad įteigtų jai lojalios, modernizuotos žydų visuomenės įvaizdį, galinčios ir toliau vystytis šia linkme savarankiškai be valdžios spaudimo. Galbūt taip bandyta iš dalies apsaugoti žydų visuomenę nuo priverstinių veikimo priemonių, kurių ėmėsi imperijos administracija. Kalbant apie žydų skaitytoją, *Ha-karmel*, kad ir koks atrodytų paklusnus Rusijos valdžiai, neragina visiškai susitapatinti su Rusijos valstybingumo ir tautiškumo vertybėmis. Redaktoriaus straipsniuose hebrajų kalba Finas kvietė žydus rasti pusiausvyrą tarp „ypatingos žydų tautos esybės“ išsaugojimo ir „susijungimo su visomis šio krašto tautomis [...] perdėm neatitolstant, bet ir visiškai nesusiliejančios“. Tikėtina, jog žurnalo leidėjai siekė išugdyti žydai skaitytojui Rusijos pilietiškumo jausmą, neneigiantį ir neužgožiantį jo tautinio orumo. Pagal šią viziją „apšviesti“ žydai negalėtų nesukelti simpatijos savo bendrapiliečiams krikščionims, ir šie imtų labiau domėtis žydų kultūra, tuomet jau egzistuosiančia pusiau „valstybine kalba“, taigi prieinama jiems, be kitų, ir žurnalo *Ha-karmel* puslapiuose.

Ši vizija teliko abstraktus idealas, o rusų skaitytojai – įsivaizduojami: neturime jokių duomenų apie ne žydų skaitytojų auditoriją, jų vertinimus, kaip ir fiksuotų atvejų, kad *Ha-karmel* prisidėjo prie nors vieno administracijos potvarkio žydų bendruomenei sušvelninimo. Tam tikrame etape sumanymu „suartėti“ rengiant skyrių rusų kalba nusivylė ir leidėjai – kaip minėta, nuo 1869 m. priedas rusų kalba nustojo eiti.²² Mėnraščio forma *Ha-karmel* hebrajų kalba kreipėsi vien į žydų auditoriją – manyta, kad rusiškai skaityti jaučianti poreikį jos dalis galės rinktis rusišką spaudą.

Žydų žurnalistikos Rusijos imperijoje tyrėjas Gideonas Kutsas teigia, jog dėl *Ha-karmel* uždarymo XIX a. pabaigoje Vilnius nustojo buvęs žydų kultūros centru.²³ Su šia nuomone iš dalies galima sutikti, jei kalbėsime tik apie pasaulietinę kultūrą: liovęsis buvęs Rusijos imperijos Haskalos šaltiniu bei centru, kadangi jos poveikis ir pasiekimai, tarp jų ir išplėtotą žydų periodinę spaudą, XIX a. pabaigoje ėmė ryškėti labiau Peterburge, Odesoje ir kituose stambiuose miestuose, Vilnius vėl iškilo kaip kultūrinis ir visuomeninis Rytų Europos žydų centras tik XX a. pirmaisiais dešimtmečiais, ir tuo laikotarpiu lemiamą vaidmenį atliko žurnalistika, literatūra ir leidyba jidiš, o ne hebrajų kalba. Tačiau pirmieji Vilniaus periodiniai leidiniai yra svarbi Lietuvos žydų kultūros istorijos ir kultūros paveldo dalis.

Šaltiniai ir literatūra

Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA), f. 378 BS, ap. 1856, b. 343.

LVIA, f. 378 BS, ap. 1868, b. 116.

Fin, Shemuel Yosef. *Safa la-neemanim*. (Vilnius): Yehuda Leyb Mats, 1881.

Kovner, Avraham Uriya. *Cheker davar*. (Varšuva): E. Baumriter&Co, 1865.

Maskilų periodiniai leidiniai (Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Judaikos kolekcija).

Ha-measef (Karaliaučius–Berlynas–Viena), 1784–1811.

Bikure Ha-itim. (Viena), 1820–1832.

²² Tiesa, 1868 m. Finas vis dar gana ryžtingai ketino šį skyrių tęsti: jo atnaujintą žurnalo programą, į kurią šis skyrius buvo įtrauktas, svarstęs pareigūnas I. Kornilovas rašė, jog „p. Finas mano esant tikslinga pažindinti rusus su žydais [...] pagrindinis leidinio tikslas – abipusis žydų ir rusų pažinimas ir suartėjimas“. *LVIA*, F. 378 BS, ap. 1868, b. 116, l. 1–4. Tačiau oficialus sprendimas dėl savitrašio leidimo tęsinio įstrigo ir 1870 m. Finas jau kreipėsi dėl leidimo leisti mėnraštį. Gavęs leidimą nuo 1871 m. leido transformuotą žurnalą, tačiau rusiško skyriaus neatnaujino.

²³ Kouts, G. The Issue of Hebrew Journalism in Ha-Carmel of Vilnius (1860–1880). In: *Ir Vilna / The City of Vilnius. Vilniaus žydų intelektualinis gyvenimas iki II pasaulinio karo / Jewish Intellectual Life in Pre-War Vilna* / sud. L. Lempertienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004, p. 60.

Pirche Tsafon. (Vilnius), 1841–1844.

Ha-karmel. (Vilnius), 1860–1880.

Гакармель. *Еврейская энциклопедия* / ред. Л. Каценельсон, Д. Г. Гинзбург, т. VI. С-Петербург: Типография Акц. Общ. Брокгауз-Ефронъ, [1910].

Kloyzner, Israel. *Vilna, yerushalayim de-lita, 1. Dorot rishonim 1495–1881*. Kibbutz Lohamey Hagetaot: Ghetto Fighters House, 1988.

Kouts, Gideon. The Issue of Hebrew Journalism in Ha-Carmel of Vilnius (1860–1880). In: *Ir Vilna / The City of Vilnius. Vilniaus žydų intelektualinis gyvenimas iki II pasaulinio karo / Jewish Intellectual Life in Pre-War Vilna* / sud. L. Lempertienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004.

Magid, David. Viner maskilim mit 60–65 yor tsurik. *Fun noyent eyver*, 1938, nr. IV.

Me-haskala lohemet le-haskala mishmeret. Mivhar kitvey rashi fin / R. S. Y. Fin – From the Militant Haskalah to the Moderate / ed. Sh. Feiner. Jerusalem: The Dinur Center, 1993.

Pelli, Moshe. *Bikure ha-itim – bikure ha-haskala*. Jerusalem: Magnes Press, 2005.

Pelli, Moshe. *Shaar ha-haskala: maftach muar le-ha-measef, ktav ha-et ha-ivri ha-rishon (5544–5571)*. Jerusalem: Magnes Press, 2000.

Philipson, Joakim. ...Who Gave of His Wisdom to Flesh and Blood. Samuel Joseph Finn and the Utility of Secular Learning. In: *Central and East European Jews at the Crossroads of Tradition and Modernity* / eds. J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, L. Lempertienė. Vilnius: The Centre for Studies of Culture and History of East European Jews, 2006.

Zalkin, Mordechai. Be-alot ha-shahar. In: *Ha-haskala ha-yehudit be-imperiya ha-rusit be-mea ha-tsha esre / A New Dawn. The Jewish Enlightenment in the Russian Empire – Social Aspects*. Jerusalem: The Hebrew University Magnus Press, 2000.

Zinberg, Israel. *A History of Jewish Literature*. New York: Ktav Publishing, 1972–1978.